

ցած ըլլալ տայրկիի, սայրկիի բառերուն ազդեցութեամբ. համտ. նաև վանի բարբառով տարարտեմ շիռշոր սալ քար», սալարկի «սալ քարեր շարել, սալարկել»:

14. Սառնապան

Այս բառին վկայութիւնը տես վերը թիւ 9. ձեռագրին և տպագրին մէջ դրուած է ստորնապան ձեռով, որ պէտք է ուղղել սառնապան. կը նշանակէ «սառցատան վերակացու»։ Կը համապատասխանէ թոր. բ. 7 ձիւնական, ձիւնակիր բառերուն։

Շար.

Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ԻՏԱԼԱՅԻ ՆՈՐ ՀԱՅԱԳԷՏՆԵՐ

Որքան ֆնէկ կ'աշխատուի մեր հայրենի հողուն վրայ հայ յիշատակը, այնքան ընդհանուր աշխարհի ուշագրութիւնը և համակրութիւնը կը զուռնայ գէպի տառապեալ Հայը, որու լեզուն, պատմութիւնը, մատենագրութիւնը շահագրգռած են միշտ օտարները։ Ներկայ արհաւիրակի չըլլանա արգելք չըլլար որ հայագէտներու թիւին վրայ աւելնան կարող և մասնագէտ չորս իտալացիներ ևս ի Հռովմ, որոնք հայկական լեզուն սկսած են ուսումնասիրել, անոր մատենագրական անսպառ գանձերէն օգտուելու փափաքով։

Անձանօթ մը չէ գիտական աշխարհի համար ուսումնային Սիւլվիո Գովսէփ Մէրքաթի, որ ձեռք քարկած է Ս. Եփրեմի գրուածոց յոյն և լատին թարգմանութիւններուն նոր հրատարակութեան մը՝ Monumenta Biblica et Ecclesiastica շարքին մէջ, և լոյս ընծայած է, 1916ին ի Հռովմ, Ա. Պրակը իր մեծղի ձեռնարկին՝ որ ստուար հատորներու կը կարօտի։ Սոյն Պրակով հմուտ ուսուցի-

չը կը ներկայացնէ մեզ ասորի սուրբ Հորերեք ճառերը միայն՝ յԱրքանամ և յԻսահակ - ի Մեծն (Բարսեղ - յԷջիա, ըստ յոյն թարգմանութեան՝ օտանաւոր չափով, բազմաթիւ թարգմանք ձեռագրաց, և գիտական յուսադարձներով ի սկիզբն իւրաքանչիւր ճառերուն, և ի վերջն ծանօթութիւններով)։ Հուսով ըմբռնած է Մէրքաթի կարեւորութիւնը իր այս ձեռնարկին համար՝ հայերէն մեր ոսկեղնիկ թարգմանութեան, որ եթէ չունի յունականին հնութիւնը, ժամանակակից բլաթով գրեթէ Եփրեմի, սակայն շատ անգամ պահած է նուազ աղաւաղեալ ձեւեր, և այս պարագան ուղղակի կը ծառայէ Մէրքաթիի նպատակին, քանի որ վերականգնել մտադրած է նա Ս. Եփրեմի գրուածները թարգմանութեանց միջոցաւ, բնագրին մէջ բոլոր աշխատութիւնները պահուած չըլլալուն։ Արդ եռանդաւորութեամբ այնքա՞րք Միթրաքեանի մը յորդորով և աւանդութեամբ, սկսած է 1915-1916ի չըլլանին մէջ սորվիլ հայերէնը, և մեզ քարմանք չպատճառեց, երբ Հռովմայ համալսարանի մէջ Բիզանդական գրականութեան վրայ դասախօսող մեծանուն ուսուցչին հանդիպեցանք, և գտանք իր սորված հայերէնը նորոգելու մտադիր՝ Հայերէն ժամագիրքն ի ձեռին։

Մէրքաթիի վերոյիշեալ Պրակին վրայ քիչ մ'աւելի մանրամասն խօսիլ կարեւոր համարելով, Բազմավկայի յայրող թիւերէն մեկուն մէջ կը համառօտեմ անոր պարունակութիւնը. վառն գի. Ս. Եփրեմի գրուածները շատ տեսակետներով հայ մատենագրու թեան ալ կը վերաբերին։

Երկրորդ հայագէտն է Ապերթո Վաքարի Յիսուսեան գիտնական վարդապետը, որու դասախօսութեանց հաճելով ներկայ գտնուեցայ 1916-7ի առաջին կիսամեային՝ Հռովմայ Ս. Գրոց բարձրագոյն վարժարանի մէջ, ուր կը պարզէր Աստուածաշունչի երբայական և յունական բնագրիներուն պատմութիւնը։ Եւ արդէն իսկ ինքնաշխատութեամբ ուսած հայերէնը այս ուսումնական տարելիջնաին այնքան քարգացուց, որ ոչ միայն Իսիքիոսի Բարայ մեկնութեան հայկական հրատարակութեանց կրցաւ օգ-

1. Եւրոպ Պրակին նիթերէն մեծ պիտի ըլլայ սուրբ Հոր ճառն ի Յովնան եւ յապոյնարարեան Նիկուիացաց, որու հայերէն թարգմանութիւնը ամբողջութեամբ իսաւ։

Լեբէնի վերածած է Հ. Գաբրէլ Վ. Նահապետեան, ի դերութիւն Մէրքաթիի ուսումնասիրութեան, Նոյն ինքն ուսուցչին ինքնաշխույժ։

տուելի, Բուլիանոս Եկլանացոյն Բորայ մեկնութեանը վրայ իր կատարած մէկ նոր ուսումնասիրութեան մէջ յայտնած կարծիքներուն վրայ աւելի հաստատուելու համար, այլ և յայտնի տպացոյցներ գտաւ՝ թէ Իսիրիոսի մեկնած Բորայ բնագիրը՝ Սիգեսանդրեան ըստած ձեռագիրներու խումբին կը պատկանի։ Այս եղելութիւնը կարեւոր կէտ մ'է Բորայ Հայ Թարգմանութեան մէջ ձեռագրաց նախ խմբերութեան թարգմանելութեան մէջ գործածուած Բորայ բնագիրին՝ Աստուածաբանի պաշտօնական Հայ ընտանիքէն գտնադնուելուն պատճառն ըմբռնելու համար։

Հ. Վաքբարի այս շրջանի մէջ ձեռնարկեց նաև քաղել Ոսկերեքանի Երայեայ մեկնութեան Հայ Թարգմանութեան մէջէն ինչ որ Ակիւլասայ, Սիմաքոսի և Թեոդոտիոսի Թարգմանութեանց պատահիկներ կը յիշուին։ Ընդհանուր հաւաքում մը թէպէտ կատարած է Ֆիլիս¹, սակայն Ոսկերեքանի Երայեայ մեկնութեան Հայ Թարգմանութիւնը երբեմն կը լրացնէ անոր պակտը, կամ կ'ուղղէ անոր գործածած ձեռագիրներուն սխալները։ Հմուտ Բիսուեանը մտաւ զիրէ մտղէն իր այս քննութեանց արդիւնքը ի մտայ հրատարակելու։ Բայց իր կատարած ուսումնասիրութեան նոյն իսկ Հայ մատարմութեան ռեբրիք նպատակն գաղափար մը տալու համար, կը բերեն Հեռուեալ քանի մը օրինակները։

1. Ոսկերեքան մեկնութիւն Երայեայ (այս. Վենետիկ 1880) յէջն 149 կ'ըսուի ի ծանօթութեան. «Իսկ զնշանակութիւն Քրաքոն և Երաքրապիսիւմ բառիցն շկարացաք ստուգարանել, չունելով ի ձեռին զպատառիկ հաստածոց Թարգմանութեան Սիմաքոսի և Թեոդոտիոսի»։ Իսկ ուսուցիչն Վաքբարի հաւանական կը համարի թէ Քրաքրաքոն յունարէն քրաքրուսի = աղաղակեացն² բառն ըլլայ, որ սխալ գրութեամբ յոյն գրչագրին, կամ սխալ ընթերցմամբ Հայ Թարգմանչին՝ անիմանայի մնացել է Թարգմանչէն, և ստիպուել է Հայ տառերով ներկայացնել յունարէն բառը։ Մինչ Երաքրապիսիւմ կը գծուարի մեկնել, և կ'ենթադրէ թէ գուցէ ըլլայ «Երաքրապեցն կիիս կամ իիւ», այսինքն «կարգայցեն բուի-

ձակը», ինչպէս որ ծանօթութեան հեղինակը յովորութեամբ կը լուծէ երբայեցեբէն Իսանիիս անհասկնալի բառը՝ Հայ տառերով գրեհասարուած։

2. Դման սրբագրութիւն մ'ալ կարելի է կատարել «ի Սիովն» որ երաց» (անդ, էջ 129) անիմանայի բացատրութեան. որ պէտք է ըլլայ «ի Սուր Որեքայ կամ Քորեքայ», ինչպէս ունի Ս. Հերոնիմոս Երայեայ Ժ. 26 Համարին մեկնութեան մէջ. և հաւանորէն Հայ գրչագրին սխալ ընթերցմամբ մը Որեքայ անունը՝ եղած է որ երաց, երկաթագրի մէջ Թ և Զ գրերուն աննշան տարբերութեան պատճառաւ։

3. Անոր բառը (էջ 437) պէտք է սրբագրել և կարգու Անուր, ինչպէս կը պահանջէ իմաստը, և ինչպէս ունի էջ 440։

4. Հ. Վաքբարի գիտնականութեն կը հետեցնէ թէ Ոսկերեքանի Երայեայ մեկնութիւնը Թարգմանուած է յունարէն երկաթ Թարգմ. ձեռագրի մը վրայէն, ինչպէս որ արդէն Հայ Թարգմանութեան ժամանակը կը պահանջէ. փասն զի Հայ Թարգմանչին մի քանի սխալ ընթերցումները զայս կը հաստատեն. յէջն 410, ի մեկնութեան ԴՊ, 12 Համարին, Թարգմանիչը կարգացած է քոլլոլ KOLLOLA փոխանակ քոլլոլտի KOLLAD: Դարձեալ յէջն 393, ի մեկնութեան ԴՊ, 2 Համարին, կարգացած է Թարգմանիչը քալլոս KALLOS (գեղեցկութիւն), փոխանակ քլալտոս KALLOS (փափուկ ծիւղ)։

5. Հուսկ, երկու օրինակ ալ Ֆիլիս հրատարակութեան մէջ կատարուելիք սրբագրութիւններէն՝ Հայ Թարգմանութեան օգնութեան շնորհիւ. յէջն 392, Երայի ԴԲ, 15, Ակիւլաս «Ամփոփեացն» կ'ըսէ, որ յունարէն συσπελοῦσιν սիստելուսին բառը կը պահանջէ, մինչ Ֆիլիս կը կարգայ սխալմամբ συσπελοῦσιν սիստիկտալին «լրացուցեն»։ Այլուր, յէջն 142, Երայի ԺԲ, 3, «Ուրախ են ընդ թշնամանս իմ» խաբը որ Թեոդոտիոսի կ'ընծայուի, Ֆիլիս սխալմամբ Ակիւլասայ կու տայ։

Կը մաղթենք ի սրտէ որ Հ. Վաքբարի իր Թարգմանչի մատնութեամբ օժանդակէ ազգային մատենագրութեան մշակման։

**

Տարբեր ծրագրով և նպատակով է որ Թուականէս ամիս մ'առաջ ձեռք զարկած է Հայերէն քերականութեան օրէնագրութեան համարաւոր ուսուցիչը՝ փաստաբան Եւաքիստ Վարդգի, և այսօր նա ոչ միայն Հայերէնը Համարձակ կ'ընթեռնու և քերական-

1. Fridericus Field: Origenis Hexaplorum quae supersunt; sive veterum interpretum graecorum in totum Vetus Test. fragmenta. 2 vol. Oxonii, 1875.

նական կազմութեան ընդհանուր գաղափարն ունի, այլ և հայ գաղափարաբանաց իրերէն լեզուին սկսած է ընտանեանայ, շնորհիւ իւրեն սեփական մեթոտին լեզուները դիւրութեամբ ուսանելու: Կա արեւելեան տառնեակ լեզուներ կ'ընթերցուէ և կ'ընթերցուի, և անոնց օրինական գրքերուն ծագումը, բաղդատութիւնը և քննութիւնը կատարած է հմտական օճով: Մեր ազգին մէջ այս մասնաճիւղով զբաղողներու համար զուցէ շահեկան ըլլան հետեւեալ իր հրատարակութիւնները. *Sui rapporti fra diritto romano e diritto musulmano*, Հոովմ, 1913ին. — *Su tre papiri giuridici Arabi*, Կոփոյի, 1916ին. — *Gli studi dei diritti Orientali Mediterranei di fronte alla scienza del diritto ed alla politica coloniale*, Հոովմ, 1916ին.

Վերջին աշխատութիւնն երրորդ գլուխը ի մասնաւոր խիստ հետաքրքրական է, ամփոփելուն համար արեւելագէտներու օրինական ուսումնասիրութեանց արդի վիճակը և առանձին հատածներով կը խօսի, ա իւրեւ — ասորա — սուսերեան, — ք երբայական, — գ արեւելեան քրիստոնեայ (ասորի և պարսիկ), — յ յոյն, — և եգիպտական, — գ մահմեդական իրաւագիտութեանց վրայ:

Ինչպէս զգալի է, հայ օրինագիտութիւնը ցարդ անմեղման իմացած է ուսումնասիրող Գալուէփի, և այժմ այդ պակասը լրացնելու համար է որ բազմապիսի զբաղմունքներուն մէջ չի վարանիր հայերէնն ալ սորվելու: Անձանօթ չեն իրեն կրկնական չըլլանի մէկ քանի օրինագիրք, ինչպէս Միսիթար Գոյի գաղափարաբանագիրք, Անիգքն (Անտիոքայ, սաւկայն մեծանուն ուսուցիչը կը փնտայ հայ պատմութեան և մատենագրաց մէջ հետքեր փնտռել հին օրէնքներուն, որոնց ծագումը, ըստ իր կարծեաց, բիւզանդա — հռովմէական է՝ քրիստոնեայ չըլլանի համար, իսկ քաղական — հեթանոս կեանքի մէջ:

* *

Ուպալտո Ֆալտաթի՝ երրորդ հայագէտը՝ երիտասարդ սպայ մ'է, զիտուարած ներկայ պարագաներու մէջ և իր բազմալեզուեան հմտութեան համար պարգանեան և լուսնէն, պոհնմ, փոքր և այլ լեզուներու՝ զբաղնուութեան բաժնին մէջ կը ծառայէ իր հայրենիքին: Մեծ խանդավառութեամբ է որ կը սորվի հայերէնը, ոչ այնքան ապագային պաշտօնական հանգամանքով մը անկախ Հայաստանի մէջ իր Խաչիկան ներկայացուցելու, որքան համակրութեամբ մը զեպի մեր լեզուն, զոր հնչուն և ներդաշնակ կը գտնայ, ինչպէս որ մենք ալ իր սրտասանութիւնը, երբ աւետարանէն բերանացի ուսած երկար պարբերութիւններու, և ի մասնաւոր իր նախընտրած «Այնպէս սիրեաց Աստուած զայիսարէ ևն» կտորը մեզ կը կրկնէ: Հնչման չափ մարուր է նաև հայ գեղագրութիւնը, և ազգայիններէն շատեր պիտի նախանձին, և զուցէ՝ պիտի չհաւատային թէ չարթու մէջ մի քանի անգամ իր հանգստեան ժամերէն զոհող Ֆալտաթի սպային է այդ գիրը: Կա հետեւելով զպրոցական մեթոտին, յետ ընթերցման և ուղղագրութեան փորձերու, պարբերութեան մը քերականական լուծումը կը կատարէ գրաւոր, այս պատճառաւ հայ քերականութիւնը ալ ևս իրեն համար գաղտնի չունի չղովումներու և լծողութեանց մէջ: Այս քան լեզուական պաշարով առյուծ՝ առաջնորդուած նաև իր ուսուցչէն, Հ. Յովսէփ Վ. Մարգարեանէ, նա ձեռք զարկած և գրական թարգմանութիւններու, ինչպէս որ յետ գերմաներէնը սորվելու, Լեսինկի երկու գործերը՝ *Minna di Barnhelm* և *Emilia Galotti*ն Խաչիկան ներդաշնակ լեզուի մը մէջ մեզ կարդալ կու տայ, հանդերձ պատմական — քննական ներածութեամբ:

Հոովմ

Հ. Քերոն Ա. ՉԻՔՍԵԱՆ

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք

Ամերիկայի մէջ բազմաաւարած հայերէնք լրացիրը, միշտ կը յարատեւ 19 տարիէ ի վեր. օժտուած է ըլլայ միշտ ընտիր խմբադրականով մը, պատեալով կայսութեան վրայի ծանօթալուրերով, հայ կենտրն և Ամերիկահայ կենտրն նորալուրերով, վիպասանական գլուխով չ'է որ միշտ կը շարունակուի, եայլն, Ս էկ խօզըզ ընտիր օրագիր մ'է, բաժնեգիրն տարեկան 6 տլ. Դիմել

Réd. «Haïrenik», 7 Bennet St., BOSTON MASS.